

MARIA HALAMSKA¹

ZRÓŻNICOWANIE SPOŁECZNE „WIEJSKIEJ EUROPY”

Streszczenie: Na podstawie bazy danych badania *European Social Survey* z 2010 roku autorka przedstawia zróżnicowanie społeczne ludności wiejskiej 21 krajów Unii Europejskiej. W szkicu stara się odpowiedzieć na następujące pytania: na ile specyficzne w stosunku do całego kraju są wiejskie populacje, tzn. czy odmienna jest ich struktura demograficzna, źródła utrzymania, wykształcenie i struktura społeczno-zawodowa; jak duże są te odmienności, czy można wyróżnić pewne typy społecznej struktury wsi w Europie. Są one ukazane na tle stopnia ruralizacji, poziomu rozwoju społeczno-ekonomicznego oraz zróżnicowania dochodów w badanych krajach. Autorka konkluduje, że „wiejska Europa” jest bardziej zróżnicowana niż całe europejskie społeczeństwa, ludność wiejska jest nieco starsza i słabiej wykształcona. Dominującą grupą społeczną na europejskiej wsi są robotnicy, natomiast rolnicy prawie wszędzie grupą najmniej liczną.

Słowa kluczowe: Unia Europejska, obszary wiejskie, struktura społeczna, zróżnicowanie społeczno-zawodowe

1. WPROWADZENIE

O polskiej wsi w Unii Europejskiej mówi się – czy pisze – zwykle w kontekście rolnictwa, niegdyś jego zapóźnienia, później – konkurencyjności. Także środków płynących na wieś, przede wszystkim z dwóch filarów wspólnej polityki rolnej (WPR), poprawiających sytuację dochodową mieszkańców wsi, choć dotyczy to tylko rolników – czy bardziej precyzyjnie – posiadających ziemię. Zresztą o wsi jako takiej niewiele obecnie się mówi, gdyż cały dyskurs zdominowało techniczne pojęcie-wytrych: obszary wiejskie. Obszary te dzieli się na różne ich typy. W Unii Europejskiej wyróżnia się tereny zdecydowanie wiejskie, pośrednie oraz zdecydowanie miejskie, a kryterium ich wyróżnienia jest poziom urbanizacji regionu.

¹ Autorka jest profesorem zwyczajnym w Instytucie Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk (e-mail: m.halamska@uw.edu.pl).

Przedmiotem analizy w tym szkicu jest zróżnicowanie społeczne ludności zamieszkującej obszary wiejskie krajów Unii Europejskiej, które zamierzam pokazać na tle całych społeczeństw. Chcę bowiem spojrzeć na polską i europejską wieś od strony zamieszkujących ją ludzi, by określić:

- na ile swoiste w danym kraju są wiejskie populacje, to znaczy, czy odmienna jest ich struktura demograficzna, źródeł utrzymania, wykształcenia i struktura społeczno-zawodowa,
- jak duże są te odmienności oraz
- czy na podstawie empirycznych danych można wyróżnić pewne typy społecznej struktury wsi w Europie.

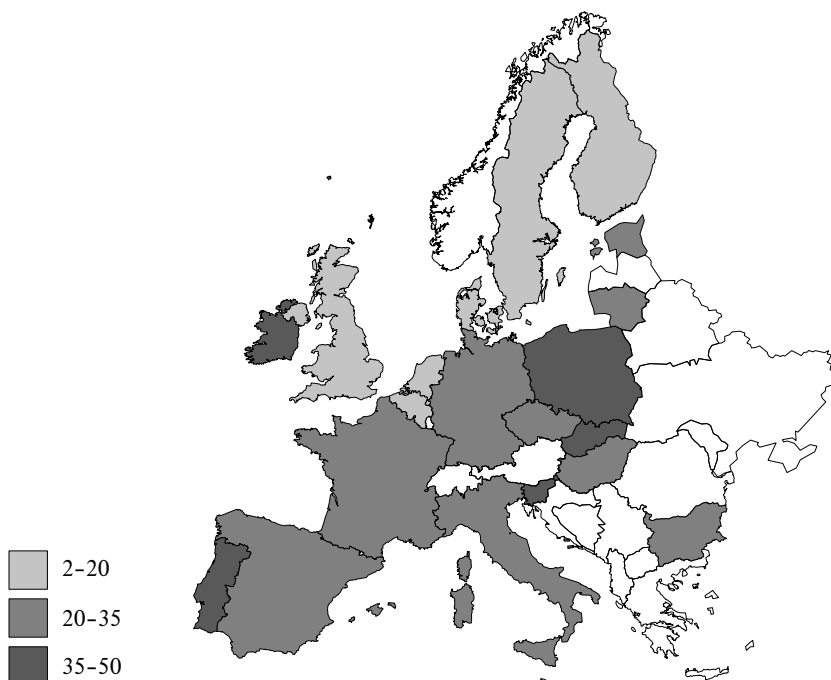
Inspiracją dla tej analizy była książka Henryka Domańskiego *Spoleczeństwa europejskie. Stratyfikacja i systemy wartości*, wydana w 2009 roku przez Wydawnictwo Naukowe Scholar. Jej autor, opierając się na bazie danych dużych międzynarodowych badań surveyowych – *European Social Survey, International Social Survey Program oraz European Quality of Life Survey*, stara się o *uchwycenie różnych prawidłowości ujawniających się w porównaniach między krajami. Oczywiście w centrum mojego zainteresowania znajduje się Polska i omówieniu jej pozycji na tle innych krajów poświęcam najwięcej uwagi, jednak przypadek Polski stanowi tylko ilustrację zależności, występujących w skali globalnej* [Domański 2009, s. 9]².

Ogólną, zaobserwowaną w Europie prawidłowością jest czytelny związek (...) między kształtem struktury zawodowej i poziomem wykształcenia a stopniem rozwoju ekonomicznego. Kategorie wyższych kierowników i specjalistów były na ogół najczęściej reprezentowane w społeczeństwach o wyższym GDP, w których istnieje większe zapotrzebowanie na te zawody. Odwrotnie jest w przypadku rolników. Duża liczba rolników stanowi przejaw tradycyjnego charakteru struktury społecznej – biorąc zarówno profil produkcji, jak i orientacje członków tych kategorii, systemy wartości, styl życia [Domański 2009, s. 40]. Od tej reguły są jednak wyjątki. W niektórych krajach postkomunistycznych – Estonii, Słowenii, a także samej Rosji – udział wyższych kierowników i specjalistów odpowiadał poziomowi najwyżej rozwiniętych krajów. Nie był to jednak – jak stwierdza Domański – efekt poziomu rozwoju ekonomicznego, ale efekt ingerencji w strukturę społeczną w okresie komunistycznym. Pojawia się zatem pytanie, czy **zaobserwowana wyżej prawidłowość – między wielkością PKB i wykształceniem a poziomem modernizacji struktury społecznej – ma także miejsce w przypadku ludności wiejskiej?**

Powszechnie są znane różnice w poziomie rozwoju między krajami „starej” i „innej” (postkomunistycznej) Europy. Na tych różnicach skupia się Domański. Społeczeństwa „innej” Europy są mniej zamożne i bardziej wiejskie. **Czy te różnice są tylko ilościowe i znikną w miarę postępującego rozwoju, czy też sygnalizują istnienie innego wzoru struktury społecznej?** Louis Chauvel [1999], analizując zależności między zawodem, wykształceniem i dochodami doszedł do wniosku, że

² Książka – poza strukturą społeczno-zawodową, wykształceniem i dochodami – traktuje nie tylko o nierównościach edukacyjnych, wzorach zawierania małżeństw, standardach mieszkaniowych, lecz także stanach ducha społeczeństw europejskich: poziomie zaufania, ich politycznych, lewicowych czy prawicowych orientacjach, poczuciu ryzyka i wynikających stąd lękach i obawach.

w „starej” Europie (...) istnieją trzy wielkie europejskie modele struktury społecznej: Europy germańskiej, Europy łacińskiej z wyłączeniem Portugalii oraz mniej rozwiniętych krajów katolickich wspólnotowej Europy: Irlandii i Portugalii. Model germański charakteryzuje słaba hierarchia społeczna, słaba waloryzacja wykształcenia oraz relatywnie płynne związki między wykształceniem a poziomem życia grup społecznych. Model rozwiniętych krajów łacińskich cechuje hierarchia wykształcenia i zamożności, a przede wszystkim większa ich koherencja: związek między wykształceniem a poziomem życia jest bardziej linearny, jak ma to miejsce w przypadku Francji. Trzeci model charakteryzuje się znacznie bardziej wysmukłymi hierarchiami edukacyjnymi i ekonomicznymi (...), bardzo silną zależnością między wykształceniem i dochodami i bardzo dużą waloryzacją ekonomiczną wykształcenia: w przypadku Portugalii nierówności między grupami są wyjątkowe (...). Te trzy typy uzupełnia model Wielkiej Brytanii, gdzie słaba hierarchia wykształcenia idzie w parze z dużymi nierównościami ekonomicznymi [Chauvel 1999, s. 2005]. Jednak – jak w konkluzji stwierdza Chauvel – w Europie istnieje wspólny wzór zależności tych dwóch hierarchii, wspólny wzór tak mierzonych społecznych nierówności, a różnice między jego odmianami definiuje intensywność (głębokość) nierówności, nie ma zaś różnych jej form strukturalnych. W tym kontekście rodzi się pytanie, czy kraje „innej” Europy, w tym także Polska, też należą do tego europejskiego modelu struktury społecznej?

RYSUNEK 1. Poziom „ruralizacji” badanych krajów UE w 2010 roku
 FIGURE 1. Level of „ruralization” in selected EU countries in 2010

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Banku Światowego, www.data.worldbank.org/indicator

W międzynarodowych badaniach porównawczych szuka się czynników tkwiących u podłoża podobieństw i różnic między krajami. Co do różnic, to z przedstawionych w tej książce wynika, że najwyraźniej dochodzą one do głosu w strukturze zawodowej, warunkach mieszkaniowych i poziomie nierówności dochodów [Domański 2009, s. 274]. Poszukując różnic w kondycji społecznej ludności wiejskiej Europy, trzeba wziąć także pod uwagę poziom ruralizacji danego społeczeństwa, mierzony chociażby odsetkiem ludności mieszkającej na obszarach wiejskich. Polska – obok Irlandii, Portugalii, Słowacji i Słowenii – należy najbardziej wiejskich krajów unii Europejskiej (rys. 1).

Empiryczną bazą tej analizy jest Europejski Sondaż Społeczny z 2010 roku, przeprowadzony w 28 krajach europejskich oraz Izraelu. Tu przedstawimy sytuację w 21 krajach członkowskich Unii Europejskiej (patrz wykaz alfabetyczny w tabelach w tekście), gdyż w pozostałych ta edycja ESS nie była realizowana. W sumie w tych badanych krajach uczestniczyło ponad 41 tys. osób, z czego ponad 14 tys. było mieszkańcami wsi. Respondenci to ludzie dojrzały: **przeciętny wiek respondenta mieszkającego na wsi wynosił 50,3 lat i był o ponad rok (49,0) wyższy niż wiek respondenta w całej populacji**. Najstarsi respondenci to mieszkańcy Belgii (58,6), Wielkiej Brytanii (55,5) i Portugalii (55,3); najmłodsi – Polski, Czech, Słowenii i Włoch (46,1–46,7).

2. STRUKTURA AKTYWNOŚCI I ŹRÓDŁA UTRZYMANIA

Opis struktury społeczno-zawodowej rozpoczyna zwykle analiza aktywności zawodowej ludności oraz jej źródeł utrzymania. Aktywność mieszkańców wsi zostanie pokazana w oparciu o ich odpowiedzi na pytanie o podstawowa aktywność w ciągu ostatnich 7 dni. Za takie uznano „pracę zarobkową”, „edukację”, „bezrobocie” oraz „emeryturę i rentę”³. W zestawieniu (tab. 1) pominięto prace domowe (wskazanie możliwe także jako drugi wybór), służbę wojskową oraz inne zajęcia, gdyż miały one bardzo nisko wskazania. W Danii, Holandii, Niemczech, Estonii i w Czechach udział pracujących zarobkowo w populacjach wiejskich jest bardzo wysoki; w Bułgarii i na Węgrzech – bardzo niski. I jeśli by poprzestać – jak w przypadku wieku – na analizie wartości przeciętnych dla wszystkich analizowanych tu krajów, to okazuje się, że populacje wiejskie Europy są nieco bardziej obciążane ludnością zawodowo bierną, choć kształt struktury aktywności mieszkańców europejskiej wsi niewiele odbiega od struktury aktywności mieszkańców Europy w ogóle. Ludność wiejska wydaje się nieco mniej aktywna niż miejska, mniej skłonna do uczenia się, na wsi udział emerytów jest wyższy niż w mieście. Te przeciętne nie oddają jednak sytuacji we wszystkich krajach. W czterech krajach: Belgii, Danii, Francji i Niemczech wskaźniki pracujących zarobkowo dla wsi są wyższe niż dla całego kraju; w Czechach i Słowenii w populacjach wiejskich wyższe są udziały edukujących się; mniejsze udziały emerytów w tychże po-

³ Jest to rozkład odpowiedzi na pytanie o aktywność w ciągu ostatnich 7 dni, z następującymi możliwościami wyboru: 1. *Paid work*; 2. *Education*; 3. *Unemployed, looking for job*; 4. *Unemployed, not looking for job*; 5. *Permanently sick or disabled*; 6. *Retired*; 7. *Community or military service*; 8. *Housework, looking after children, others*; 9. *Other*. Zsumowano kategorię 3 i 4 (bezrobotni) oraz 5 i 6 (emerytura i renta). Pominięto 7, 8 oraz 9.

pułacjach Czech, Estonii, Niemiec i Słowenii. Zwraca też uwagę bardzo wysokie bezrobocie na wsi bułgarskiej i hiszpańskiej; bardzo niskie – w Niemczech i Wielkiej Brytanii. Jeśli więc „wiejskie” części badanych społeczeństw niewiele odbiegają od kształtu aktywności całych społeczeństw⁴, to wydaje się – na co wskazują różnice między wartościami maksymalnymi i minimalnymi wyżej wymienionych grup aktywności – że wieś europejska jest bardziej społecznie zróżnicowana niż cała Europa.

TABELA 1. Struktura podstawowych aktywności i głównych źródeł utrzymania gospodarstw domowych ludności zamieszkałej na obszarach wiejskich w Europie (dane w procentach)

TABLE 1. Structure of the primary activities and main sources of income of households in rural areas of Europe (in percentage values)

Kraj	Główna aktywność w ciągu ostatnich 7 dni ^a				Główne źródło utrzymania gospodarstwa domowego					
	praca zarobkowa	edukacja	bezrobocie	emerytura, renta	płaca	praca na własny rachunek	gospodarstwo rolne	emerytura, renta	zasiłki socjalne ^b	inne ^c
Belgia	47,6	9,7	5,1	34,1	52,9	9,0	0,6	29,9	4,8	1,8
Bułgaria	32,3	3,6	18,6	50,9	36,8	6,6	2,3	46,2	5,6	2,5
Czechy	51,5	12,6	6,2	28,0	65,9	4,8	1,2	24,1	3,8	0,3
Cypr	45,9	8,6	11,9	20,3	69,9	1,0	0,4	24,1	3,1	1,5
Dania	59,1	7,7	6,4	bd	64,9	7,3	2,0	22,4	2,6	0,7
Estonia	52,3	10,9	6,1	30,1	61,4	3,7	2,2	26,5	3,4	2,8
Finlandia	46,2	11,7	6,0	36,6	49,3	8,1	4,1	32,8	4,5	1,3
Francja	48,8	9,2	5,8	35,6	54,6	3,4	2,4	35,1	1,7	2,8
Hiszpania	39,8	8,3	15,2	27,4	44,2	12,9	1,6	32,8	6,7	1,7
Holandia	55,8	11,0	3,5	27,7	60,3	7,7	1,8	21,2	7,7	1,2
Irlandia	41,4	11,6	11,8	16,9	49,5	6,5	11,0	18,8	13,4	0,8
Litwa	41,5	10,6	6,6	38,7	51,3	1,1	4,5	37,1	4,7	1,2
Niemcy	54,8	10,8	3,0	31,7	58,7	6,9	3,3	28,0	1,9	1,3
Polska^d	48,1	13,5	7,2	34,9	51,1	7,5	6,4	32,7	1,5	0,7
Portugalia	40,8	4,6	12,2	30,1	51,3	4,3	1,7	36,2	5,4	1,1
Słowacja	44,7	8,5	12,1	28,9	65,8	3,6	0,1	23,7	6,8	0,0
Słowenia	42,9	16,2	9,0	33,0	57,0	3,5	5,4	31,1	2,3	0,7
Szwecja	52,0	11,8	5,1	30,3	63,0	3,5	1,7	27,0	3,6	1,2
Węgry	38,4	8,4	12,9	39,1	47,6	2,4	1,1	36,3	11,9	0,4
W. Brytania	48,5	7,9	3,2	39,0	52,6	3,8	2,1	33,5	6,6	1,3
Włochy	45,9	8,3	12,5	27,8	52,5	7,7	5,4	29,5	3,3	1,7
Populacja wiejska										
Średnia	46,6	9,8	8,6	32,1	55,3	5,5	2,9	29,9	5,2	1,3
Max	59,1	16,2	18,6	50,9	69,9	12,9	11	46,2	13,4	2,8
Min.	32,3	3,6	3,2	16,9	36,8	1,0	0,1	18,8	1,5	0,0
Populacja ogółem										
Średnia	48,4	11,1	8,72	28,9	58,3	5,2	1,3	27,5	5,9	1,8
Max	57,5	15,0	16,7	43,7	71,5	12,0	4,4	34,5	17,3	3,3
Min.	41,6	5,9	4,3	14,3	50,7	1,9	0,1	16,8	1,5	0,4

Źródło: Opracowanie własne na podstawie bazy danych ESS 2010.

^a możliwy był więcej niż jeden wybór; ^b dla bezrobotnych i inne zasiłki socjalne; ^c w tym z inwestycji, oszczędności etc.; ^d struktura źródeł utrzymania ludności wiejskiej w Polsce znacznie odbiega od polskich statystyk, co dotyczy dwóch kategorii: utrzymujących się z gospodarstwa oraz utrzymujących się z pracy na własny rachunek. Jeśli idzie o „utrzymujących się z gospodarstwa” to różnica wynika być może ze sposobu zadawania pytania, gdyż w polskich analizach mówi się zazwyczaj o „utrzymujących się z rolnictwa”, co jest kategorią znacznie szerszą

⁴ Poza Bułgarią, Litwą i Węgrami, w których praca zarobkowa na wsi jest znacznie rzadsza.

Jeśli idzie natomiast o strukturę głównych źródeł utrzymania ludności, to – przy wyróżnieniu trzech dużych ich grup: dochodów z pracy (także na własny rachunek oraz z gospodarstwa rolnego), ze źródeł socjalnych (emerytury, renty oraz zasiłki różnego typu) i innych – średnie różnice między całymi badanymi zbiorowościami a ich wiejskimi częściami są niewielkie i zdają się być pochodną różnic w strukturze aktywności: na wsi nieco częściej głównym źródłem dochodów jest emerytura lub renta (35,1% wobec 33,4%), nieco rzadziej – dochody z pracy (63,7% wobec 64,8%). Dominują w nich dochody z pracy najemnej; podstawowe dochody z pracy na własny rachunek ma co osiemnasta rodzina wiejska, z gospodarstwa rolnego co trzydziesta. **Wiejska Europa żyje z pracy, lecz nie z pracy na roli, która jest podstawą utrzymania bardzo niewielkiej liczby rodzin wiejskich.** Największe ich udziały spotykamy w Irlandii, Polsce, Słowenii i we Włoszech.

Specyficzne (również pochodne struktury aktywności) są główne źródła dochodów wiejskich gospodarstw domowych w Bułgarii, gdzie ponad połowa mieszkańców utrzymuje się z różnego typu świadczeń socjalnych. Wysokie odsetki utrzymujących się z takich świadczeń są także na Węgrzech, Litwie oraz w Portugalii. Nie jest to więc cecha tylko krajów postkomunistycznych, co potwierdza przykład Czech, Estonii, Polski i Słowenii. W tych ostatnich krajach ten typ źródeł mieści się w europejskiej średniej.

3. WYKSZTAŁCENIE PRACUJĄCEJ LUDNOŚCI WIEJSKIEJ

Wykształcenie informujące o wielu aspektach społecznego zróżnicowania jest wskaźnikiem posiadanych przez jednostkę kompetencji intelektualnych, wyznacznikiem kariery zawodowej, decydującym też o sposobie integracji z rynkiem pracy. *Wyniki wszystkich analiz wskazują, że poziom wykształcenia jest czynnikiem, który najsilniej – obok pozycji zawodowej – kształtuje takie postawy, jak: tolerancja, religijność, stopień autorytaryzmu, skłonność do stereotypowego myślenia, wzory spędzania wolnego czasu i, generalnie, styl życia* [Domański 2009, s. 33].

Przeciętny, pracujący europejski wieśniak ma za sobą **13 ukończonych klas**, co obecnie w Polsce odpowiada poziomowi wykształcenia średniego zawodowego (6 lat SP + 3 lata G + 4 LZ); jest to wykształcenie nieco niższe (ok. 0,7 roku) niż całej badanej populacji Europy. Jednak reguła ta sprawdza się nie we wszystkich krajach: identyczny lub podobny poziom wykształcenia do populacji krajowej mają wieśniacy w Belgii, Czechach, Danii, Holandii i Irlandii. Na oddzielną uwagę zasługuje Wielka Brytania, gdzie wykształcenie wieśniaków jest wyższe niż brytyjskiego społeczeństwa. Między badanymi krajami **istnieją znaczne różnice w poziomie wykształcenia**. Najlepszym (najdłuższym) wykształceniem dysponuje ludność wiejska Holandii, Irlandii, Wielkiej Brytanii (po 14,5 ukończonych lat nauki) oraz Belgii (14,2) i Niemiec (14,1), najkrócej kształcili się wieśniacy Portugalii (8,5 roku!), Bułgarii (11,2) oraz Włoch (12). W tych też krajach, lecz także w Hiszpanii, Finlandii i na Węgrzech, różnica na niekorzyść wsi w poziomie kształcenia wynosi rok lub więcej.

TABELA 2. Wykształcenie ludności wiejskiej w krajach Unii Europejskiej w 2010 roku (dane w odsetkach)

TABLE 2. Education of the rural population in EU countries in 2010 (in percentage values)

	Liczba ukończonych lat nauki		Wykształcenie		
	ogółem	wieś	podstawowe	średnie	wyższe
Belgia	14,2	14,2	19,0	42,0	38,3
Bułgaria	12,7	11,2	19,7	71,6	8,7
Czechy	13,6	13,2	23,4	39,8	18,0
Cypr	13,7	13,0	23,4	39,8	36,8
Dania	13,7	13,8	14,9	64,8	20,3
Estonia	14,0	13,3	12,8	58,1	29,0
Finlandia	15,0	13,4	20,8	54,3	24,9
Francja	13,1	12,9	21,9	63,0	15,2
Hiszpania	14,9	13,8	49,1	22,0	28,9
Holandia	15,0	14,5	30,5	38,3	30,7
Irlandia	15,1	14,5	25,5	52,6	21,9
Litwa	13,6	13,2	8,8	72,9	18,3
Niemcy	14,7	14,1	8,8	71,2	20,0
Polska	13,7	12,9	40,6	37,3	21,9
Portugalia	10,4	8,5	71,3	18,7	9,9
Słowacja	13,7	13,0	5,8	83,3	10,9
Słowenia	13,4	12,6	11,4	65,4	24,2
Szwecja	14,0	13,2	16,3	56,7	26,9
Węgry	13,3	12,3	16,6	69,6	13,7
W. Brytania	14,1	14,5	18,2	49,9	27,5
Włochy	12,8	12,0	41,7	47,3	10,5
Przeciętna	13,7	13,0	23,3	53,26	22,6
Max	15,1	14,5	71,3	83,3	38,3
Min.	10,4	8,5	5,8	18,7	8,7

Źródło: Opracowanie własne na podstawie bazy danych ESS 2010.

Przeciętny czas kształcenia nie oddaje jednak **struktury wykształcenia**, na którą wskazują udziały osób z wykształceniem podstawowym, średnim oraz wyższym a także proporcje między tymi udziałami w każdym badanym kraju⁵. Osoby z wyższym wykształceniem stanowią ok. 1/3 pracujących, z podstawowym – około 1/5. Struktura wykształcenia pracujących w danym kraju i pracujących mieszkańców wsi jest podobna, jednak na wsi udział osób z wykształceniem tylko podstawowym jest wyższy, a z wyższym – niższy. **Dominuje wykształcenie na poziomie średnim**, do którego zaliczone zostały dwie kategorie wykształcenia: średnie i policealne. **Ten typ struktury wykształcenia występuje w większości (17) badanych krajów**, także w Polsce. Ma on kształt bardziej wysmukły lub spłaszczony, gdyż udział osób z wykształceniem średnim oscyluje między 38% (Polska) a 74,8% (Słowacja). Występują także różnice w proporcjach skrajnych grup wykształcenia: udział osób z wykształceniem podstawowym może się wahać między 4,2% (Słowacja) a 37,4% (Włochy), zaś grup z wykształceniem wyższym między 16,7% (Włochy) a 40,5%

⁵ Dane o wykształceniu w tym badaniu zostały sprowadzone do 5 poziomów Międzynarodowej Standardowej Klasyfikacji Edukacji (ISCED). Są nimi: 1 – podstawowe (*less than lower secondary*); 2 – gimnazjum (*lower secondary education completed*); 3 – średnie (*upper secondary education completed*); 4 – policealne (*post secondary non tertiary education completed*); 5 – wyższe (*education completed tertiary*).

(Finlandia). Mamy też pewne odstępstwa od dominującego wzoru struktury wykształcenia. Odmienny wzór struktury wykształcenia mają obydwa kraje Półwyspu Iberyjskiego. Dominują tam osoby z wykształceniem najniższym, podstawowym. Portugalia ma strukturę wykształcenia wyjątkowo niekorzystną, z bardzo wyraźną dominacją osób z wykształceniem podstawowym. Lustrzanym jego odbiciem jest wzór, w którym dominującym poziomem wykształcenia w społeczeństwie jest wykształcenie wyższe. Ten typ struktury wykształcenia mają tylko dwa badane kraje: Belgia i Cypr.

Porównywanie wykształcenia w różnych krajach niesie zawsze pewne ryzyko, związane z konstrukcją wskaźników, takich jak przeciętna liczba lat nauki czy odpowiadających im poziomów wykształcenia, gdyż za tymi wskaźnikami w poszczególnych krajach kryją się konkretne systemy edukacyjne. **O wykształceniu „wiejskiej Europy” można powiedzieć, że jest ono stosunkowo wysokie i mało zróżnicowane. Jego poziom i kształt struktury nie odbiega od poziomu całych społeczeństw. Dominującym typem wykształcenia jest wykształcenie średnie, choć są nieliczne kraje z dominującym wykształceniem podstawowym oraz takie, w których dominuje wykształcenie wyższe.**

4. STRUKTURA ZAWODOWA LUDNOŚCI WIEJSKIEJ

Znaczenia analiz struktury zawodowej nie trzeba udowadniać. Warto jednak przypomnieć, że *struktura zawodowa to socjologiczna mapa społeczeństwa, odzwierciedlająca poziom jego rozwoju ekonomicznego, rodzaj systemu gospodarczego, ustrój polityczny i stopień modernizacji stosunków społecznych* [Domański 2009, s. 14]. Zawód wymaga odpowiednich kwalifikacji i wykształcenia, a często także psychicznych predyspozycji, przynosi odpowiednie dochody, zapewnia miejsce w hierarchii społecznej, a więc wpływa na relacje z innymi osobami i grupami. Dotyczy to także wsi, odkąd społeczności wioskowe przestały być zbiorowościami zamkniętymi, zawodowo jednorodnymi, w których pozycja rodziny w strukturze wioski przestała być decydującym kryterium wyznaczającym miejsce jednostki w społecznej hierarchii⁶. Przyjmujemy tu podział na grupy zawodowe według ISCO 08 (*International Standard Classification of Occupations 2008*), którym aktualnie posługują się badania europejskie, do której odwołuje się także klasyfikacja zawodów GUS.

Pojęcie „wieś” tradycyjnie kojarzy się z pojęciem „rolnictwo”; to skojarzenie stereotypowe. Dlatego opis struktury wsi europejskiej rozpocznę od analizy miejsca tej grupy zawodowej. Pierwsza konstatacja dotyczy tego, że **wieś europejska nie należy już do rolników**: jakkolwiek by patrzeć, rolnicy nie są już grupą dominującą w żadnym kraju UE, choć ich udział w populacji waha się od prawie 20% (Polska) do 1% (Irlandia). Najbardziej „agrarne” struktury zawodowe mają cztery badane kraje: Polska, Portugalia, Finlandia i Bułgaria, gdzie rolnicy (i pokrewne zawody) stanowią

⁶ Nie można jednak wykluczyć, że na wsi kształt hierarchii społecznej rysuje się jednak nieco inaczej niż w zbiorowościach miejskich, a na pozycję jednostek w tych nie całkiem anonimowych społecznościach wpływ ma także pozycja i reputacja rodziny. Istnienie tego wpływu jest tylko hipotezą, wymagającą empirycznego potwierdzenia.

TABELA 3. Struktura zawodowa na obszarach wiejskich w krajach Unii Europejskiej w 2010 r. (%)
 TABLE 3. Occupational structure in rural areas in EU countries in 2010 (in percentage values)

Kraj	Grupy zawodowe wg ISCO 08									
	Przedstawiciele władz publicznych, wyżsi urzędnicy i kierownicy	Specjaliści	Technicy i inni średni personel	Pracownicy biurowi	Pracownicy usług osobistych i sprzedawcy	Rolnicy, ogrodnicy, leśnicy i rybacy	Robotnicy przemysłowi i rzemieślnicy	Operatorzy i monterzy maszyn i urządzeń	Pracownicy przy pracach prostych	Sily zbrojne
Belgia	11,6	18,2	17,2	8,5	12,6	1,4	10,6	8,2	11,2	,5
Bułgaria	4,8	4,7	6,8	4,4	11,1	10,7	13,4	17,6	26,0	,5
Czechy	3,6	14,1	11,6	7,8	16,3	2,1	19,6	15,0	9,9	,0
Cypr	1,0	15,2	8,6	10,2	20,4	4,0	14,1	9,8	16,4	,3
Dania	7,9	14,4	11,9	9,5	20,9	2,2	12,5	7,9	12,8	,0
Estonia	10,2	15,3	8,5	3,1	12,0	4,8	17,0	14,5	14,3	,3
Finlandia	3,9	10,5	11,4	7,7	19,9	12,1	14,9	9,7	9,7	,1
Francja	5,2	7,5	23,2	8,7	15,3	8,5	9,0	10,1	12,5	,0
Hiszpania	3,6	13,5	13,4	4,8	18,7	9,3	15,9	4,1	16,7	,0
Holandia	11,3	15,2	17,7	11,7	16,1	4,8	8,2	3,6	10,8	,7
Irlandia	8,0	13,5	10,0	9,9	21,8	1,0	9,7	7,6	18,4	,1
Litwa	2,7	5,5	6,9	4,1	14,5	4,5	14,6	18,5	28,3	,4
Niemcy	4,5	12,1	19,3	11,8	16,6	4,4	12,5	9,6	9,0	,2
Polska	9,0	7,6	9,4	5,5	10,9	19,4	13,7	9,6	14,4	,5
Portugalia	1,6	5,3	7,4	3,5	18,3	14,4	13,3	21,2	14,7	,3
Słowacja	5,8	5,3	4,6	8,3	18,3	1,9	18,7	14,4	22,6	,0
Słowenia	5,0	8,4	14,4	7,3	12,6	2,6	16,0	23,7	10,1	,0
Szwecja	6,4	19,4	13,7	5,3	22,1	4,7	10,4	8,6	9,0	,3
Węgry	1,1	8,2	8,5	4,2	13,3	3,7	16,6	16,5	27,1	,7
W. Brytania	11,8	18,0	9,0	11,4	19,3	2,5	9,4	5,8	12,8	,0
Włochy	1,7	11,0	12,2	7,0	21,0	7,0	20,6	8,2	9,8	,7

Zródło: Opracowanie własne na podstawie bazy danych ESS 2010.

więcej niż 10% wiejskich populacji⁷. Rolnicy Hiszpanii, Francji i Włoch to grupy, których udział zawiera się między 10% a 5% wiejskich populacji; **w większości (2/3) badanych krajów udział rolników jest mniejszy niż 5%. Oznacza to zarazem, że w tych krajach rolnicy są najmniej liczną grupą zawodową na wsi.** W poszczególnych krajach wieś zdominowana jest albo przez zawody zaliczane do klasy średniej, albo zawody robotnicze (patrz rys. 2).

Analiza struktury społeczno-zawodowej w układzie dziesięciu (czy pomijając mało liczną grupę „sily zbrojne” – dziewięciu) grup zawodowych w międzynarodowych porównaniach jest mało czytelna. Dlatego też z grup zawodowych tworzymy tu większe kategorie społeczno-zawodowe⁸: robotników, którzy z rolnikami stanowią wg koncepcji Pierre’a Bourdieu „klasę ludową”, oraz cztery pierwsze grupy, które można określić mianem „nowej klasy średniej” (NKŚ). Opierając się na kryterium

⁷ W statystykach międzynarodowych także Rumunia ma bardzo wysoki udział rolników; nie brała ona jednak udziału w tej edycji badań.

⁸ Grupy zawodowe (zwane też grupami elementarnymi) w analizach struktury społecznej są zwykle przekształcane w większe zbiorowości, nazywane albo klasami, albo warstwami. Zasady tych operacji zależne są od przyjętej koncepcji struktury/uwarstwienia. I tak transformacja zawodów

fizycznego charakteru pracy do **robotników zaliczone zostały cztery grupy zawodowe**, a mianowicie: „pracownicy usług osobistych i sprzedawcy”, „robotnicy przemysłowi i rzemieślnicy”, „operatorzy i monterzy maszyn i urządzeń”, „pracownicy przy pracach prostych”. Najczęściej zawody te wymagają fizycznego wysiłku i trudu, *nie wymagają żadnych kwalifikacji, albo też kwalifikacje te ograniczają się do ściśle określonego profilu, który zamyka możliwości awansu* [ibidem, s. 25]. Ta ostatnia uwaga nie jest do końca trafna w aktualnej sytuacji na rynku pracy w Europie: przy znacznym bezrobociu, zwłaszcza wśród młodych, na ogół dobrze wykształconych, którzy często podejmują pracę poniżej swoich kwalifikacji. W Polsce wskazuje na to poziom wykształcenia grupy „pracownicy usług osobistych i sprzedawcy”, składającej się z prawie 40 grup elementarnych, a mianowicie: sprzedawców sklepowych, listonoszy, kosmetyczek, kasjerów, opiekunów itp. Często wśród sprzedawców sklepowych w dużych sieciowych sklepach spotkać można absolwentów wyższych uczelni z kwalifikacjami znacznie przekraczającymi wymagane dla danego stanowiska pracy. Z drugiej strony, nastąpiła „gentryfikacja” niektórych zawodów przez cenzus wyższego wykształcenia, co niegdysiejszą „kosmetyczkę” przekształciło w „mgr kosmetologii”. Robotnicy to zróżnicowana kategoria społeczno-zawodowa, gdyż tę zbiorowość różni także charakter miejsca pracy (wielka fabryka czy mały zakład, branża zakładu pracy) oraz poziom kwalifikacji; dzieli się też ich zwykle na „robotników wykwalifikowanych” oraz „robotników niewykwalifikowanych”. Przeciętnie w 21 badanych krajach **robotnicy** (trzy grupy robotnicze oraz fizyczni pracownicy usług i sprzedawcy) stanowią 56,9% wiejskiej populacji. Aż w 15 badanych krajach szeroko rozumiani robotnicy stanowią ponad połowę ludności zamieszkującej obszary wiejskie, a najwyższe ich odsetki mają wszystkie – poza Polską – kraje postkomunistyczne. Tu także (poza Czechami i Słowenią) mamy najwyższe udziały „pracowników przy pracach prostych”, czyli robotników niewykwalifikowanych.

Druga wyróżniona kategoria to szeroko rozumiana **klasa średnia**, pojemna i zróżnicowana kategoria społeczna, niejednoznacznie w socjologicznej, nie tylko polskiej, literaturze definiowana⁹. Do niej zostały tu zaliczone cztery pierwsze grupy

ISCO 08 na klasową strukturę społeczną EGP wymaga dodatkowych informacji, a mianowicie: 1) stanowiska definiowanego przez liczbę podwładnych oraz 2) podziału na właścicieli firm i pracowników najemnych. EGP, uznawana za najbardziej trafne narzędzie do porównań międzynarodowych, wyróżnia 11 klas. Są nimi: (i) inteligencja, wyższe kadry kierownicze przedsiębiorstw (...), (ii) specjaliści w zawodach umysłowych pośredniego szczebla (...), (iii) pracownicy umysłowi wykonujący rutynowe prace biurowe, (iv) pozostali pracownicy umysłowi w handlu (...) i usługach (...), (v) właściciele firm poza rolnictwem, zatrudniający pracowników, (vi) właściciele firm poza rolnictwem niezatrudniających nikogo, (vii) fizyczni pracownicy nadzoru (...), (viii) robotnicy wykwalifikowani, (ix) robotnicy niewykwalifikowani, (x) robotnicy rolni, (xi) właściciele gospodarstw (...). [Domański, Przybysz 2012, s. 27]. W Polsce stosuje się też polską, społeczną klasyfikację zawodów (SKZ), zawierającą 11 kategorii. Jej ostatnia wersja powstała w 2007 roku.

⁹ „Klasa średnia” jest zbiorowością złożoną z tak różnych kategorii, że dyskredytuje to ją jako „klasę społeczną”; prosperujący z trudem sklepikarze mają niewiele wspólnego z wziętymi chirurgami czy profesorami uniwersytetów, nie mówiąc o właścicielach kancelarii adwokackich i kadrze menedżerskiej wielkich koncernów. Z klasą średnią identyfikują się telefonistki, sprzedawczyni

wg klasyfikacji ISCO 08, o różnym statusie i pozycji w rynku pracy: „przedstawiciele władz publicznych, wyżsi urzędnicy i kierownicy”, „specjaliści”, „technicy i inny średni personel” oraz „pracownicy biurowi”. W jej składzie wyróżnia się często tzw. „starą klasę średnią” (drobnych właścicieli i kupców) oraz „nową”, gdzie kryterium przynależności określa przede wszystkim wykonywany zawód. Tu klasę średnią wyróżnia się właśnie w ten sposób. Jest to więc raczej tzw. nowa klasa średnia (NKŚ), gdyż brak w niej „starej klasy średniej”, tj. właścicieli drobnych warsztatów i przedsiębiorstw, rzemieślników należących do pracowników usług czy robotników, drobnych kupców itp. Jednak i tak wyróżniony ten segment struktury społecznej jest bardzo zróżnicowany i często dzieli się go na kasę średnią „wyższą” i „niższą”, do wyższej zaliczając dwie pierwsze grupy zawodowe, do niższej – trzecią i czwartą (patrz tab. 2).

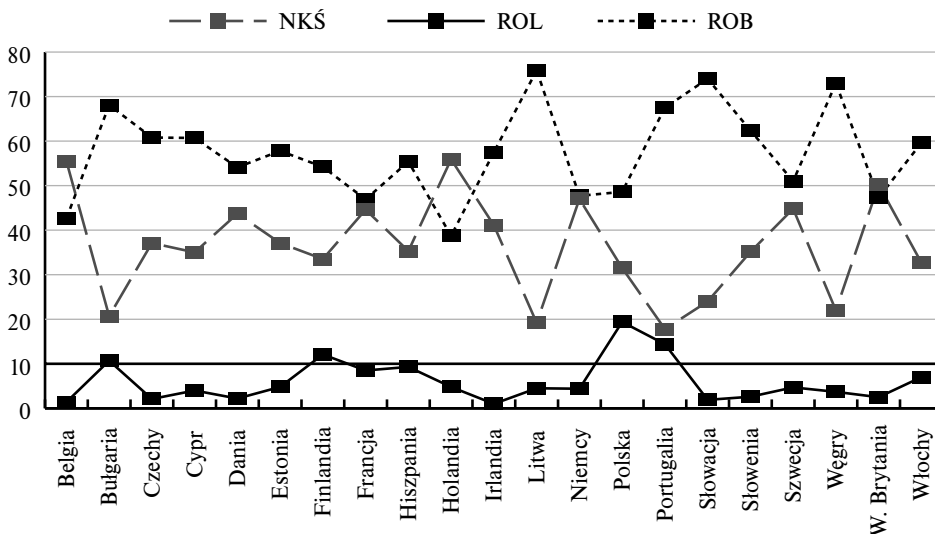
TABELA 4. Struktura społeczno-zawodowa (wg trzech kategorii) ludności ogółem oraz ludności wiejskiej wybranych krajów UE w 2010 roku (dane w odsetkach)

TABLE 4. Social-occupational structure (in three categories) of the total populations and of the rural populations of selected EU countries in 2010 (in percentages)

	Ogółem			Wieś		
	NKŚ	ROL	ROB	NKŚ	ROL	ROB
Belgia	56,0	1,3	42,0	55,5	1,4	42,6
Bułgaria	32,0	4,5	62,6	20,7	10,7	68,1
Czechy	43,5	,8	55,4	37,1	2,1	60,8
Cypr	44,2	1,4	54,0	35,0	4,0	60,7
Dania	50,0	1,0	48,9	43,7	2,2	54,1
Estonia	47,0	1,6	50,5	37,1	4,8	57,8
Finlandia	47,8	5,7	46,2	33,5	12,1	54,2
Francja	46,9	5,0	47,4	44,6	8,5	46,9
Hiszpania	43,5	4,5	52,1	35,3	9,3	55,4
Holandia	58,8	2,6	37,7	55,9	4,8	38,7
Irlandia	45,5	,4	53,6	41,1	1,0	57,5
Litwa	28,1	1,9	69,7	19,2	4,5	75,9
Niemcy	53,8	1,9	43,8	47,0	4,4	47,7
Polska	43,4	9,0	47,0	31,5	19,4	48,6
Portugalia	27,8	6,9	65,0	17,8	14,4	67,5
Słowacja	45,7	1,4	52,2	24,0	1,9	74,0
Słowenia	39,3	1,0	59,5	35,1	2,6	62,4
Szwecja	53,9	1,8	44,1	44,8	4,7	51,0
Węgry	34,9	2,2	62,3	22,0	3,7	73,
W. Brytania	50,6	1,1	48,3	50,2	2,5	47,3
Włochy	39,5	4,5	55,4	32,7	7,0	59,6

Źródło: Opracowanie własne na podstawie bazy danych ESS 2010.

w supermarketach, pomocniczy personel urzędów i biur, kasjerki pocztowe, kelnerzy, fryzjerzy, kucharze i ludzie wykonujący inne zawody o niskim statusie społecznym. Dla C.W. Millsa symbolem amerykańskiej *middle class* w epoce zasiedlania USA byli drobni farmerzy. Największą osobliwością klasy średniej jest właśnie to, że nazywana jest klasą, mimo że obejmuje ona ludzi o różnym poziomie wykształcenia, niejednakowym standardzie materialnym, uzyskujących niejednakowe dochody, mających różne preferencje z zakresie konsumpcji i obdarzanych różną estymą. Mimo że klasa średnia nie jest klasą społeczną, należy do najważniejszych elementów społeczeństw rynkowych [Domański 2002, s. 11].

RYSUNEK 2. Struktura ludności wiejskiej w podziale na kategorie społeczno-zawodowe w krajach UE w 2010 (dane w odsetkach)

FIGURE 2. Rural population structure in EU countries in 2010 divided into categories of social-occupation (in percentage values)

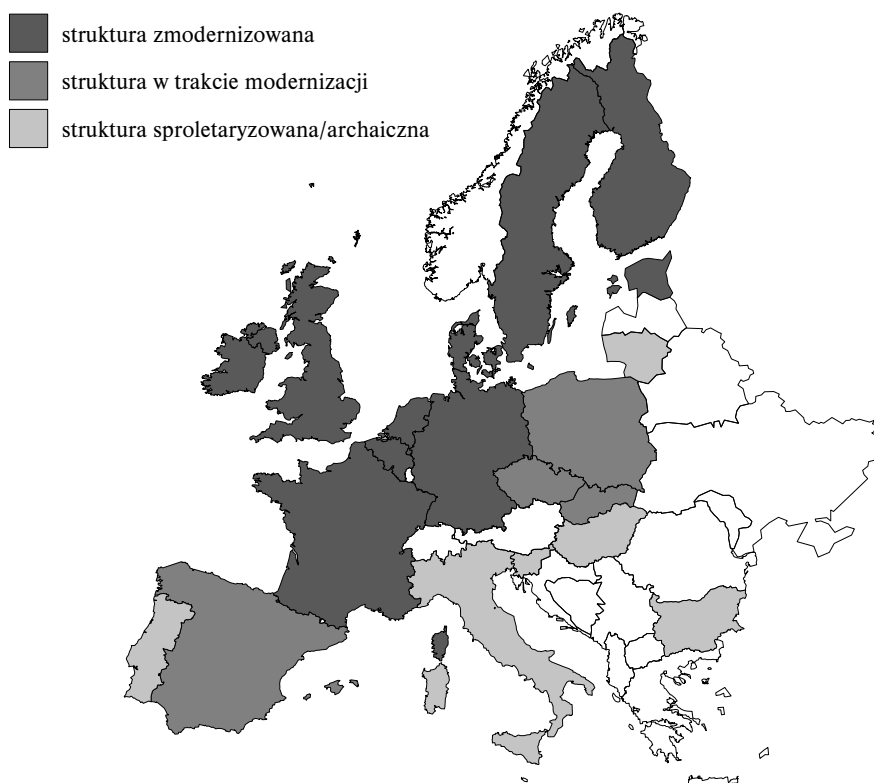
Źródło: Opracowanie własne na podstawie bazy danych ESS 2010.

Udział klasy średniej w strukturze traktuje się często jako wskaźnik poziomu rozwoju bądź opóźnienia gospodarczego kraju, czy bardziej precyzyjnie – modernizacji struktury społecznej. Często używanym wskaźnikiem jest tu udział „wyższej klasy średniej”, tj. wyższych kierowników i specjalistów (1 i 2 grupę społeczno-zawodową wg ISCO 08). Obejmuje ona *wykonawców złożonych ról zawodowych wymagających specjalistycznych kwalifikacji potwierdzonych dyplomami wyższych uczelni. W teoriach dotyczących mechanizmów sprawowania władzy w nowoczesnych systemach klasowych przedstawiciele tej grupy określani są mianem „klasy usług” (service class) – z tytułu zaspokajania najważniejszych potrzeb ludności i zajmowania wysokich stanowisk w administracji państwowej realizującej zadania służby publicznej (...)* [ibidem, s. 15]. Gdzie jednak przebiega granica, która pozwalałaby oddzielić kraje o zmodernizowanej strukturze społecznej od krajów o strukturze archaicznej? Odwołam się do ustaleń Henri Mendrasa [1997], który uważał, że **Francja stała się społeczeństwem klasy średniej w momencie, gdy udział szeroko rozumianej klasy średniej wynosił ok. 40%, a klasy ludowej – ok. 50%**, grup marginalnych (skrajnych) – elity i biedoty (odpowiednio 3% i 7%) – około 10%. Jeśli przyjmiemy i tutaj tę granicę, badane kraje można podzielić na trzy grupy ze względu na stopień modernizacji struktury społecznej:

- zmodernizowane społeczeństwa klasy średniej (udział NKS powyżej 40% i ROB + ROL poniżej 55%),
- w trakcie modernizacji (NKS nie więcej niż 40% i nie mniej niż 30%, ROB + ROL powyżej 55%) oraz
- o strukturze archaicznej, gdzie udział NKS jest mniejszy niż 30%, a kategorie ROB + ROL powyżej 60%.

Do społeczeństw o zmodernizowanej strukturze społecznej należałoby zatem 9 najbardziej rozwiniętych krajów europejskich: Belgia, Dania, Francja, Finlandia, Holandia, Irlandia, Niemcy, Szwecja i Wielka Brytania, ale też Estonia i Słowacja; ocierają się zaś o tę grupę dalsze cztery kraje: Czechy, Cypr, Hiszpania i Polska. Wyraźnie archaiczną strukturę społeczną ma natomiast Litwa i Portugalia. Odnosi się to do struktury całych społeczeństw, natomiast **w większości z nich same wiejskie populacje mają nieco odmienne struktury społeczne. W ośmiu krajach ludność wiejska ma strukturę społeczną podobną do struktury całego kraju: w Belgii, Danii, Francji, Holandii, Irlandii, Niemczech, Szwecji i Wielkiej Brytanii**, gdzie nowa klasa średnia (NKS) stanowi powyżej 40%. Typowym odstępstwem wsi od ogólnokrajowego wzoru jest mniejszy udział NKS i większy (lub znacząco większy jak w przypadku prawie wszystkich krajów postkomunistycznych i Portugalii) kategorii robotników, będących trzonem „klasy ludowej”, którzy dominują w strukturze ludności wiejskiej w 16 krajach (tab. 3, rys. 2).

W wielu opracowaniach używany jest także inny wskaźnik nowoczesności społeczeństw: to udział pracujących w rolnictwie. Przywołanie tego wskaźnika uwypukla specyfikę struktury społecznej niektórych krajów, a najbardziej plastycznym

RYSUNEK 3. Typy struktury społecznej „wiejskiej Europy”
 FIGURE 3: Types of social structure of “rural Europe”

Źródło: Opracowanie własne na podstawie bazy danych ESS 2010.

przykładem jest Polska z prawie 20% udziałem rolników, choć jednocześnie udział NKŚ wynosi ponad 30%. Relatywnie duży udział grupy zawodowej rolników ma także Portugalia i Finlandia; nieco mniejszy Bułgaria, Hiszpania, Francja i Włochy. O dość dużym udziale rolników w strukturze społecznej nie decyduje więc automatycznie poziom rozwoju gospodarczego i stopień modernizacji struktury społecznej, ale także rodzaj ewolucji, jaką w danym kraju przeszło rolnictwo. Tytułem przykładu można podać Francję i Wielką Brytanię, które w zupełnie odmienny sposób kształtowały swój ustrój rolny już od XVII wieku. Dalszych przykładów dostarcza Polska oraz Słowacja i Węgry, gdzie o udziale rolników w obecnej strukturze społecznej zadecydował okres po 1948 roku i fakt wdrożenia, lub nie, tzw. radzieckiej drogi rozwoju rolnictwa, to jest jego kolektywizacji.

Struktura społeczna europejskiej wsi ciągle się zmienia, o czym świadczą różnice udziału poszczególnych kategorii (i grup zawodowych) w całej wiejskiej zbiorowości oraz zbiorowości „pracujących zarobkowo”. **Generalną tendencją, choć o różnym nasileniu, jest gentryfikacja europejskiej wsi, to jest zwiększanie się udziału szeroko rozumianej klasy średniej w strukturze społecznej.** W niektórych krajach – Danii, Francji, Irlandii czy Wielkiej Brytanii – wzrost ten w procesie wymiany pokoleniowej jest niewielki, w innych, jak: Belgia, Bułgaria, Cypr, Hiszpania, Niemcy, Polska, Słowenia – oscyluje koło 10 punktów procentowych. Ten widoczny proces gentryfikacji struktury społecznej wsi zdaje się mieć kilka przyczyn. Stoi za nim na pewno podnoszenie poziomu wykształcenia ludności wiejskiej¹⁰. Drugim, ważnym czynnikiem gentryfikacji są migracje z miasta na wieś, proces dość szeroko analizowany w rozwiniętych krajach Zachodu. Wzrostowi udziału klasy średniej towarzyszy spadek udziału robotników, co na pewno wiąże się też z obecną postindustrialną fazą rozwoju krajów europejskich. W większości krajów europejskich spada też (lub jest prawie stabilny) udział rolników w strukturze społecznej wsi. Jest jednak **kilka krajów, gdzie udział rolników w strukturze pracujących nieznacznie rośnie.** W niektórych przypadkach różnica ta mieści się w granicach błędu statystycznego, w krajach postkomunistycznych – na Litwie i w Słowenii – można przypuszczać, że dokumentuje kończący się proces dekollektywizacji rolnictwa, kiedy wielkie, sprywatyzowane gospodarstwa, dzielą się na mniejsze jednostki produkcyjne¹¹. Co do wzrostu udziału rolników w krajach wysokorozwiniętych (Dania, Holandia, Irlandia, Szwecja i Wielka Brytania) można jedynie postawić hipotezę, że być może wzrost ten jest efektem dwóch nakładających się procesów. Z jednej strony, w sytuacji kryzysu na rynku pracy, rolnictwo „dało schronienie” pewnej liczbie latorośli gospodarzy (kłaniałaby się tu ciągle funkcja asekuracyjna rolnictwa rodzinnego), z drugiej – wzrost zatrudnienia związany jest z przekształceniami samego rolnictwa i odchodzenia od przemysłowych form produkcji na rzecz rolnictwa jakościowego, np. ekologicznego.

¹⁰ Wskazuje na to porównanie poziomu wykształcenia ludności wiejskiej oraz pracującej ludności wiejskiej. W skład pierwszej zbiorowości wchodzi także mieszkający na wsi emeryci.

¹¹ Taki proces obserwuje się też w Polsce. Włodzimierz Dzun [2011] ukazuje zmniejszenie obszaru w użytkowaniu „dużych wielkich” i przepływ ziemi do gospodarstw „dużych”.

5. KORELATY STRUKTURY SPOŁECZNO-ZAWODOWEJ „WIEJSKIEJ EUROPY”

Przeprowadzona analiza ukazuje zróżnicowanie struktury społecznej „wiejskiej Europy”, co jest pochodną zróżnicowania struktury całych społeczeństw. **To zróżnicowanie**, jak wskazują wartości maksymalne i minimalne wieku, wykształcenia, udziału poszczególnych grup i kategorii zawodowych, **jest w „wiejskiej Europie” nawet większe niż zróżnicowanie całych społeczeństw**. Okazuje się, że nowoczesna, o wysokim poziomie gentryfikacji (nowa klasa średnia powyżej 40% – patrz tab. 5), struktura społeczna wsi istnieje tylko w krajach o najwyższych wskaźnikach PKB na mieszkańca (wyższym niż 40 tys. USD), na ogół (poza Irlandią) niewysokim wskaźniku ruralizacji oraz o stosunkowo niewielkim zróżnicowaniu dochodów (najwyższy – Wielka Brytania – 32,9). Nie obserwuje się natomiast związku z udziałem osób z wykształceniem wyższym wśród pracujących – być może ze względu na odmienne kształty struktury wykształcenia, występujące w badanych krajach.

TABELA 5. Struktura społeczna wsi a poziom ruralizacji i rozwoju gospodarczego
TABLE 5. Rural social structures and the level of ruralization and economic development

Lp.	Kraj	Wskaźnik ruralizacji odsetek ludności wiejskiej w 2010 r.	Wskaźnik poziomu rozwoju: PKB na mieszkańca w 2010 r. w tys. USD	Wskaźnik Giniego* w 2010 r.	Wskaźnik agraryzacji (odsetek rolników)	Wskaźnik wiejskiej gentryfikacji: udział NKŚ w populacji wiejskiej
1	Belgia	2	44,3	26,6	1,4	55,5
2	Bułgaria	27	6,5	33,2	10,7	20,7
3	Czechy	27	19,7	24,9	2,1	37,1
4	Cypr	33	30,4	30,1	4,0	35,0
5	Dania	13	57,6	26,9	2,2	43,7
6	Estonia	32	14,6	31,3	4,8	37,1
7	Finlandia	16	46,2	25,4	12,1	33,5
8	Francja	21	40,7	29,8	8,5	44,6
9	Hiszpania	21	30,7	33,5	9,3	35,3
10	Holandia	11	50,3	25,3	4,8	55,9
11	Irlandia	38	47,9	30,7	1,0	41,1
12	Litwa	33	11,9	37,0	4,5	19,2
13	Niemcy	25	47,1	29,3	4,4	47,0
14	Polska	39	12,5	31,3	19,4	31,5
15	Portugalia	38	22,5	33,7	14,4	17,8
16	Słowacja	46	16,5	25,9	1,9	24,0
17	Słowenia	50	23,4	23,8	2,6	35,1
18	Szwecja	15	52,0	24,1	4,7	44,8
19	Węgry	30	12,9	24,1	3,7	22,0
20	W. Brytania	18	38,3	32,9	2,5	50,2
21	Włochy	31	35,9	31,9	7,0	32,7

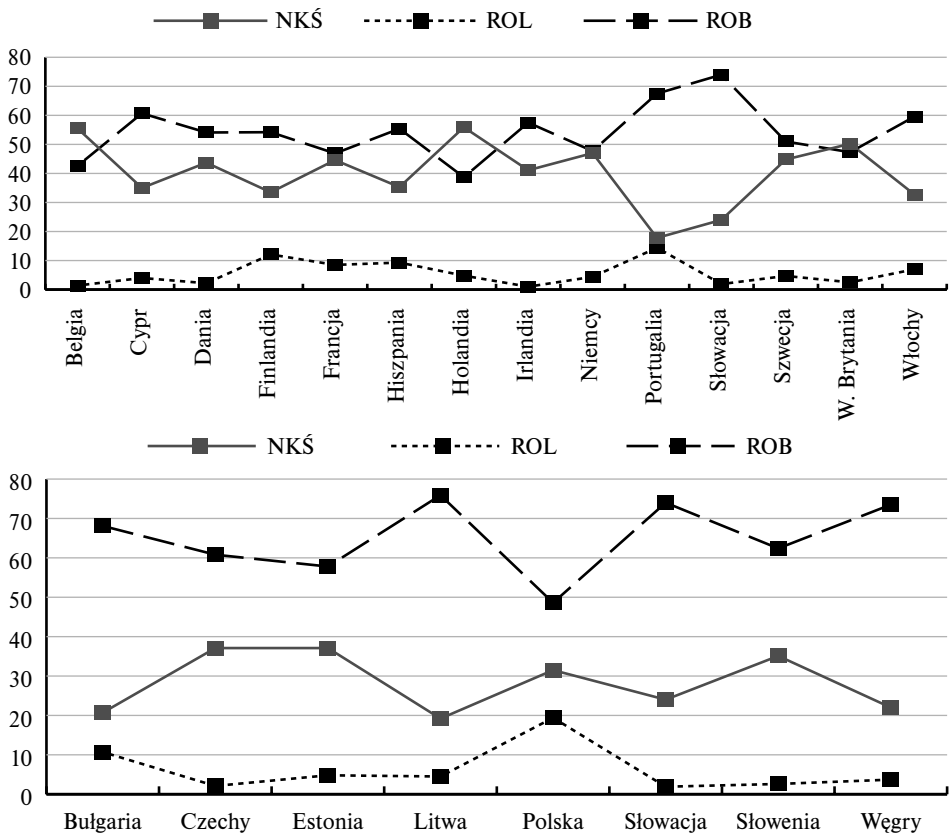
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Banku Światowego (www.data.worldbank.org/indicator) oraz obliczeń własnych na podstawie bazy danych badania ESS 2010.

Podobnych regularności nie można natomiast odnotować wśród krajów wyróżnionych ze względu na drugi używany wskaźnik nowoczesności struktury: udziału rolników i pracowników rolnictwa oraz dziedzin pokrewnych wśród ludności wiejskiej. Wśród czterech krajów (Bułgaria, Finlandia, Polska i Portugalia), w których rolnicy stanowią więcej niż 10% ludności wiejskiej, trudno uchwycić podobną prawidłowość. Wyróżnia się przede wszystkim Finlandia z bardzo wysokim wskaźnikiem PKB na mieszkańca, wysokim wskaźnikiem gentryfikacji oraz urbanizacji i o bardzo małym zróżnicowaniu dochodów. Więcej cech wspólnych mają trzy pozostałe, choć i tu istnieje znaczne zróżnicowanie. **Wydaje się zatem, że wysoki poziom PKB na mieszkańca jest koniecznym, ale niewystarczającym warunkiem nowoczesnej struktury społeczno-zawodowej ludności wiejskiej w Europie. O jej kształcie decydują także inne czynniki; zapewne historyczne i kulturowe.**

Europejskie kraje postkomunistyczne, często traktowane *en bloc*, są jednak wielorako zróżnicowane. Ich wspólną cechą jest wyższy (lub nawet znacząco wyższy) poziom ruralizacji niż krajów starej Europy. Czy wzrost poziomu rozwoju gospodarczego spowoduje wzrost urbanizacji w tej części Europy? Nie jest to oczywiste, ponieważ wzrost poziomu rozwoju gospodarczego nie dokona się tu klasyczną drogą industrializacji, wymagającej skupienia ludności w miastach. Gospodarka oparta na usługach i wiedzy nie wymaga takiej koncentracji; dekoncentrację umożliwią ponadto dobra infrastruktura i środki komunikacji i transportu. Ponadto istnieje tendencja do przenoszenia się ludności miejskiej na wieś oraz osiedlania się na obszarach podmiejskich ludności wiejskiej, migrującej do miast. Wszystko to sprawia, że zupełne upodobnienie się krajów „innej” Europy nie nastąpi, za czym stać będą także czynniki kulturowe: opór części społeczeństw przeciwko oksydentalizacji.

O zróżnicowaniu krajów „innej” Europy świadczy wysokość PKB na mieszkańca: różnica między Słowenią (o najwyższym wskaźniku) a Bułgarią (najniższy) jest prawie czterokrotna. Znaczące są także różnice w strukturze społecznej. To przede wszystkim udział rolników oraz nowej klasy średniej. Znaczący udział rolników ma Polska i Bułgaria. Z kolei udział nowej klasy średniej jest dość zróżnicowany: wieś bułgarska, litewska i węgierska jest bardzo słabo zgentryfikowana, czeska, estońska i słoweńska ma – przy bardzo niskim udziale rolników – udziały dość wysokie, zbliżające te kraje do wsi „starej” Europy. Szczególny przypadek stanowi polska wieś: ma bardzo duży udział rolników, a jednocześnie jest znacznie zgentryfikowana. Szczegółowe analizy wykazują [Halamska 2016], że zachodzą tu jednocześnie dwa procesy: dezagraryzacji i gentryfikacji. W „starej” Europie te dwa procesy dzieliło pół wieku! Taka struktura wskazuje zarazem na bardzo duże zróżnicowanie wewnątrz kraju, w zależności od stopnia urbanizacji i struktury gospodarki.

Czy „inna” Europa ma odmienny wzór struktury społecznej wsi, czy też jest on podobny do wsi „starej” Europy? Próba odpowiedzi na to pytanie musi odnieść się do dwóch kwestii. Pierwszy problem to udziały wyróżnionych kategorii struktury społecznej. Dwa wykresy (rys. 4) wskazują wspólny w obydwu grupach krajów porządek trzech wyróżnionych kategorii społeczno-zawodowych, choć ich udziały nie są identyczne. Wieś postkomunistyczna jest silniej sproletaryzowana i słabiej zgentryfikowana. Za wspólnym wzorem przemawiają też postkomunistyczne kraje o wyższym PKB na mieszkańca (Słowenia, Czechy, Estonia), których struktura jest silnie zgentryfikowana.

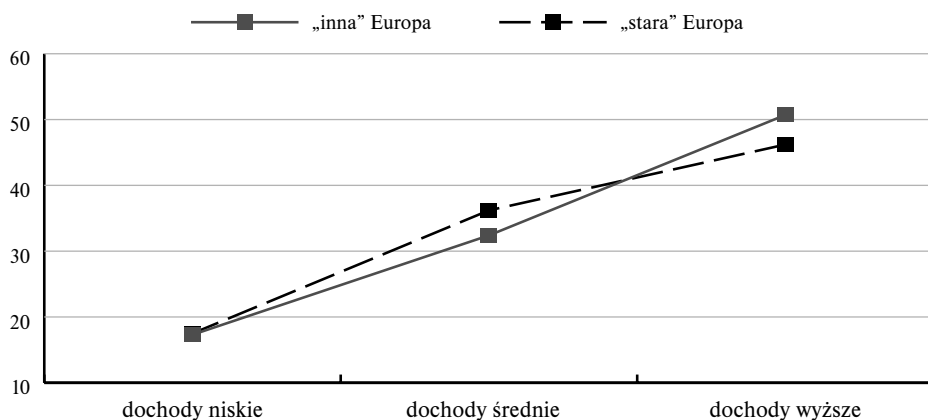

RYSUNEK 4. Wzory struktury społecznej wsi „starej” oraz „innej” Europy
 FIGURE 4. Patterns of rural social structures in the „old” and „other” Europe

Źródło: Opracowanie własne na podstawie bazy danych ESS 2010.

Drugi problem jest bardziej złożony, gdyż wymaga analizy zależności między wykształceniem, pozycją w strukturze zawodowej i dochodami. Rodzaj danych o dochodach zebranych w tym badaniu nie pozwalają na taką analizę¹². Można natomiast porównać strukturę autodeklaracji o dochodach na 10-szczelkowej skali, gdzie w jej połowie (szczebel nr 5) umieszczona była kwota równa medianie dochodów w danym kraju w 2010 roku.

¹² Możemy tylko przypuszczać, odwołując się do zaobserwowanych i opisanych relacji między całymi społeczeństwami a ich wiejskimi częściami, że hierarchie wiejskie są podobne do hierarchii istniejących w całych społeczeństwach. Wskaźniki Giniego (23,8 w Słowenii i 37,0 na Litwie) wskazują ponadto, że hierarchie mogą być bardziej spłaszczone lub wysmukłe. Analizy dla Polski w 2009 i 2013 roku [Halamska 2016] wskazują natomiast niezupełne pokrywanie się hierarchii wykształcenia z hierarchią dochodów. Niezgodności obserwować można na szczycie hierarchii. Grupą społeczno-zawodową o najwyższych dochodach (ok. 4 tys. PLN) są przedstawiciele władz publicznych, wyżsi urzędnicy i kierownicy, legitymujący się niespełna 15 latami nauki, podczas gdy specjaliści o najlepszym, bo prawie 16-letnim wykształceniu, zarabiają o 25% mniej. Być może jest to także jeden z przejawów komunistycznego dziedzictwa i ingerencji w strukturę społeczną, jaka wtedy miała miejsce i zapewne spotkać można to zjawisko także w innych krajach postkomunistycznych.

RYSUNEK 5. Samoocena dochodów własnych pracujących na wsi na tle przeciętnych dochodów w danym kraju w podziale decylowym. Dochody niskie – 1–3 decyl; średnie 4–6 decyl, wyższe – 7–10 decyl

FIGURE 5. Self-assessment of their personal income against the average income in the country. Revenue in deciles: low – 1–3; average – 4–6; higher – 7–10

Źródło: Opracowanie własne na podstawie bazy danych ESS 2010.

Większość pracujących wieśniaków Europy plasuje swoją sytuację dochodową powyżej średniej krajowej; co wydaje się oczywiste, gdyż nie ma tu emerytów, rencistów i bezrobotnych, których dochody są na ogół niższe. W badanych krajach – na co wskazują wielkości PKB na mieszkańca – dochody muszą być bardzo zróżnicowane. Także ich zróżnicowanie w danym kraju (wskaźniki Giniego) choć na ogół nieduże, istnieje. A mimo to rozkład samoocen w „starej” i „innej” Europie jest prawie identyczny. Wzmacniałoby to hipotezę o wspólnej dla całej Europy matrycy struktury społecznej i wspólnym wzorze społecznego zróżnicowania. Istnieją zapewne pewne odmiany tego wzoru, co wykazał Louis Chauvel. Istnieją także deformacje tego wzoru, spowodowane ingerencją w strukturę społeczną w „innej” Europie. Trudno jednak powiedzieć, czy są to tylko deformacje czy też jest środkowoeuropejska odmiana wzoru struktury społecznej.

Projekt został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki, przyznanych na podstawie decyzji nr DEC-2013/11/B/HS6/01811.

BIBLIOGRAFIA

- Chauvel L., 1999: Existe-t-il un modele européenne structure sociale?, *Revue de l'OFCE*, nr 71/octobre, s. 283–298.
- Domański H. i in., 2012: *Metodologia badań nad stratyfikacją społeczną*. Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Domański H., 2009: *Spoleczeństwa europejskie. Stratyfikacja i systemy wartości*. Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.

- Domański H., 2002: *Polska klasa średnia*. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego Sp. z o.o., Wrocław.
- Domański H., Przybysz D., 2012: Wybór znajomego a stratyfikacja społeczna w Polsce w latach 1988–2008. *Kultura i Społeczeństwo* nr 1 (56).
- Dzun W., 2011: Przemiany strukturalne w rolnictwie polskim. [w:] *Rozwój obszarów wiejskich. Diagnozy, strategie, koncepcje polityki*, I. Nurzyńska, M. Drygas (red.). Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa.
- Halamska M., 2016: Zmiany struktury społecznej wiejskiej Polski. *Studia Socjologiczne* nr 1, w druku.
- Halamska M., 2013: *Wiejska Polska na początku XXI wieku. Rozważania o gospodarce i społeczeństwie*. Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Mendras H., 1997: *La Seconde Révolution française 1965–1984*. Gallimard, Paris.

SOCIAL DIVERSIFICATION IN “RURAL EUROPE”

Abstract: The Author presents the social diversification of the rural populations in 21 European Union countries using the *European Social Survey* databases of 2010. In her article, she addresses the following issues: how different is the rural population from the rest of the country’s population; do their demographic structures, sources of income, education, and social-occupational structures differ; how large are these differences and can certain types of rural social structures in Europe be distinguished? The age structure, activity, income sources, education, and occupations were analyzed and shown in the context of each country’s degree of ruralization, level of socio-economic development, and income variation. The author concludes that “rural Europe” is more diverse than European society as a whole. The rural population is also slightly older and less educated. Labourers are the dominant social group in rural Europe and farmers are the least numerous group almost everywhere.

Key words: European Union, rural areas, social structure, social and occupational diversification